

Оксана Іваненко

КУЛЬТУРНО-ОСВІТНЄ ЖИТТЯ ПОЛЯКІВ НА ТЕРЕНАХ КИЇВСЬКОГО, ПОДІЛЬСЬКОГО І ВОЛИНСЬКОГО ГЕНЕРАЛ- ГУБЕРНАТОРСТВА (остання третина ХІХ — початок ХХ ст.)

У статті на основі документальних матеріалів Центрального державного історичного архіву України м. Києва висвітлено значення просвітницької діяльності польської громади на українських землях (Київського, Подільського і Волинського генерал-губернаторства) упродовж останньої третини ХІХ — початку ХХ ст. Особливу увагу приділено історії польських шкіл.

Ключові слова: *Польща, поляки, католицька церква, костел, культура, освіта, традиції, національна ідентичність, Російська імперія.*

На сучасному етапі розвитку історичної науки, у контексті нових соціокультурних запитів, особливого значення набувають завдання продовження сталих історіографічних традицій¹ і водночас оновлення концептуальної бази досліджень, поглиблення науково-теоретичного осмислення ключових історичних явищ та процесів, і зокрема, духовної взаємодії різних етнічних громад на українських землях, соціально-політичного контексту їхнього культурного розвитку. Об'єктивному висвітленню етнокультурного аспекту інкорпорації українських земель до Російської імперії, протистояння процесів національного розвитку й імперської уніфікаторської політики, значення культурно-освітньої активності етнічних громад як інструменту збереження духовних традицій і національної ідентичності, безумовно, сприятиме введення до наукового обігу важливого фактологічного матеріалу з історії створення початкових польських шкіл, що підпали під заборону внаслідок Польського визвольного повстання 1863–1864 рр., і громадсько-культурної діяльності поляків на теренах Наддніпрянської України.

Російська державна політика щодо польського населення Волині спрямовувалася на протидію відродженню «польських традицій» і відновленню «національно-польської державності», подолання соціокультурної відокремленості Волині від решти територій Російської імперії шляхом придушення «латино-польської пропаганди» і вживання заходів задля «розполячування» й «обрусіння» місцевого населення, а також укорінення російської національної самосвідомості. У звіті волинського губернатора від 1890 року наголошувалося, що поляки не втрачають жодної нагоди виявити свою ненависть до Росії, а відлуння на теренах Волині

маніфестацій з нагоди святкування у Варшаві річниці Конституції 3 травня 1791 року трактувалося як свідчення націленості поляків на відродження Польської держави через розчленування Росії². Згодом керівництво Волинської губернії оптимістично рапортувало про послаблення впливу польського питання на громадсько-політичне життя. У звіті волинського губернатора за 1894 рік зазначено: «Насамперед ці прояви окремішності, будучи продуктом так званого «переживання», являють собою в більшості випадків залишки стародавніх звичаїв, властивих кожній національності з історичним минулим і, як такі, існуватимуть доти, поки остаточно не зникнуть поляки в сенсі нації; самі собою вони не матимуть серйозного значення за нинішнього міцного становища на Волині російської справи, яке не лишає полякам і тіні сумніву, що будь-якій їхній спробі посилити польський вплив завжди і своєчасно буде покладено край, для чого місцеві органи російської урядової влади мають достатні засоби»³. Утім, задля послаблення позицій польської культури у Південно-Західному краї вживалися не лише репресивні заходи. 1890 року, у відповідь на прохання дворянина В.Р. Глуховського про фінансову допомогу для продовження навчання в Університеті Св. Володимира, київський, подільський і волинський генерал-губернатор О.П. Ігнат'єв визнав можливим його навчання в Санкт-Петербурзькому університеті чи Московському Лазаревському інституті східних мов. На думку генерал-губернатора, це мало би викликати в молодого поляка почуття вдячності до російської влади, поставити його перед необхідністю спілкуватися з особами «російського напрямку», що неминуче призвело би до нівелювання його національної ідентичності⁴.

Адміністративно-каральні органи Російської імперії небезпідставно вбачали в студентстві Київського університету джерело антиурядових настроїв, що справляли вплив на громадсько-політичне життя Південно-Західного краю. Жвавий відгук у київському студентському середовищі знайшли події, пов'язані із відкриттям у Варшаві пам'ятника А. Міцкевичу — визначному польському поету і громадсько-культурному діячу, першому професору слов'янських мов і літератур Коллеж де Франс, що зробив вагомий внесок у справу популяризації української культури в Західній Європі. Київський цензурний комітет отримав від головного управління у справах друку міністерства внутрішніх справ секретне розпорядження щодо заборони публікувати статті, присвячені річниці від дня народження А. Міцкевича, та портрети польського поета⁵. Натомість у грудні 1898 року в одній із університетських аудиторій відбулося зібрання чисельністю близько 800 осіб включно зі студентами польського, єврейського, українського, російського походження. Вони порушили питання щодо відрядження до Варшави делегації для участі в

урочистостях з нагоди відкриття пам'ятника й ухвалили наступну резолюцію:

«Ми, Київські студенти всіх національностей, зібравшись на сходці 3 грудня, з приводу відкриття пам'ятника великому поету-революціонеру Міцкевичу, надсилаємо від душі палкі вітання своїм Варшавським товаришам. Однаково пригноблені жорстоким режимом царського уряду, ми протестуємо проти мерзенного глузування з усього, що є чесного в людині, яке виявилось у зведенні пам'ятника Муравйову-Вішателю*, ми простягаємо руку братерства чесним і сміливим послідовникам геніального поета на шляху прагнення до свободи й рівності та радіємо зростаючій дружбі пригноблених, без різниці національності, їх твердості й сили»⁶.

Студентство Київського політехнічного інституту прийняло рішення надіслати до Варшави вітальну телеграму й приєднатися до адресу Університету Св. Володимира:

«Студенти Київського університету всіх національностей, зібравшись на сходці, вітають жителів Варшави з відкриттям пам'ятника великому поету Міцкевичу; він був великим не лише як поет, але і як політичний діяч, який усе життя своє присвятив звільненню поляків з-під московського гніту. Разом з цим ми приєднуємося до обурення, висловленого жителями міста Варшави й усіма поляками з приводу відкриття пам'ятника вбивці й вішателю Муравйову, ім'я якого історія затаврує прокляттям»⁷.

«Студентські заворушення» з приводу святкування ювілею А. Міцкевича згадував у своєму листі від 6 лютого 1899 року до приват-доцента кафедри історії російського права Харківського університету М.О. Максимейка знаний учений-юрист, професор Університету Св. Володимира Й.О. Покровський⁸.

Предметом особливої уваги з боку адміністративно-каральних органів Російської імперії були прояви духовної взаємодії католиків і православних. Зокрема, у результаті розслідування, здійсненого брацлавським повітовим справником, з'ясувалося, що від 1876 року з дозволу дирекції Немирівської гімназії на квартирі «запеклої польської патріотки» дворянки К.М. Вілінської, окрім двох її синів-гімназистів Феофіла 12 років і Казимира 14 років, проживали також 12-літні племінники-православні,

* Муравйов Михайло Миколайович (1796–1866) — російський державний діяч, генерал від інфантерії (1863). Брав участь у війні 1812 р. та закордонних походах російської армії 1813–1814 рр. Виступав проти селянської реформи в Росії 1861 р. Відзначився особливою жорстокістю під час придушення Польських повстань 1830–31 і 63–64 рр.

які під керівництвом своєї тітки виховувалися в «польському дусі» і відвідували Брацлавський костел⁹.

Імператор Олександр III повелів «звернути найсерйознішу увагу» на проблему поширення римсько-католицької пропаганди і її впливу на православне населення прикордонних з Галичиною повітів Подільської губернії, порушену у звітах обер-прокурора Святійшого Синоду та подільського губернатора за 1885 рік¹⁰.

Значні зусилля міністерство народної освіти Російської імперії спрямовувало на контроль за виконанням навчальними закладами функції формування у молоді вірнопідданських настроїв і звеличення особи царя. 1886 року попечитель Київського навчального округу отримав міністерську директиву надати текст молитви «за государя імператора», який вивчали учні римсько-католицького віросповідання у парафіяльних і початкових училищах та школах для іноземних поселенців. Виявилось, що на теренах Київської губернії у міських парафіяльних і початкових сільських училищах практикувалося читання молитви за царя спільно католиками і православними. Інспектор третього району Київської губернії представив текст молитви, яку співали православні, католики і лютерани:

«Спаси, Господи, люди Твоя и благослови достояние Твоё,
победы Благоверному Императору нашему
Александру Александровичу на сопротивных даруя,
И Твоё сохрания Крестом Твоим жительство»¹¹.

Цю само молитву вихованці училищ іноземних поселенців виголошували чеською й німецькою мовами.

Натомість серед католицької громади траплялися відчайдухи, які наважувалися відкрито висловлювати свій протест проти державної політики у сфері освіти. Восени 1888 року в с. Семенівці Ямпільського повіту Подільської губернії, де населення (360 чол.) складалося наполовину з католиків і наполовину з православних, було відкрито школу грамотності, в якій 12 учнів навчалися читанню, письму, арифметики, Закону Божого. У відповідь на ухиляння одного з учнів, Іосифа Людвигова Кордаша (12 років), від вивчення молитви за імператора учитель наголосив, що їхнім обов'язком є «молитися за царя як за свого рідного батька не лише в школі, а й удома»¹². Дізнавшись про це, батько хлопчика, Людвиг Кордаш, пішов до школи і привселюдно наполягав, аби його сина не змушували вивчати молитву за імператора, щоби він не забув «Pater noster». Священик Михайлівської парафії, до якої належала згадана школа, у конфіденційному донесенні від 19 грудня 1889 року зазначав, що він докладає всіх зусиль, аби застерегти православних від «шкідливих на шарувань католицьких, але католики до того вже збожеволіли, що

починають виявляти свою недобру підкладку навіть проти найвищої влади»¹³.

Дієвий інструмент боротьби проти поширення католицизму на Поділлі чиновники Київського навчального округу вбачали у заснуванні нових народних училищ під юрисдикцією міністерства освіти. Підбурення з боку католиків вони вважали справжньою причиною заяв жителів частини селищ Кам'янецького повіту про те, що вони під примусом змушені були укласти угоди про відкриття училищ.

У червні 1886 року попечитель Київського навчального округу С.П. Голубцов видав інспекторам народних училищ Південно-Західного краю конфіденційну директиву, поклавши на них відповідальність за неналежний нагляд і недостатню протидію відкриттю таємних шкіл з викладанням польською мовою.

Викривши 1886 року таємну школу в с. Андріївці Кам'янецького повіту, що діяла «під покровительством ксьондза і панів», інспектор народних училищ першого району Подільської губернії О. Тарнавський розробив план ліквідації польських шкіл. Він уважав за доцільне доручити відповідні розслідування унтер-офіцерам губернського жандармського управління, а не повітовим адміністративним властям, у канцеляріях яких «служать поляки чи полякуючі». Інспектор ратував за посилення покарань для організаторів таємних польських шкіл. Недостатньо дієвими заходами йому видавалися відбирання книг і взяття підписки про припинення педагогічної діяльності, він закликав нещадно виселяти обвинувачуваних учителів і ксьондзів до «віддалених місцевостей»¹⁴. У листі до попечителя Київського навчального округу від 15 червня 1886 року Тарнавський наголошував на поширенні «латинопольської релігійної, а можливо, і політичної» пропаганди серед католиків і православних Кам'янецького повіту¹⁵.

У результаті інспекції народних училищ Новоушицького повіту (1886) Тарнавський виявив таємні польські школи у м. Миньківцях, Вербовці і Дунаївцях, де навіть навчалися діти місцевого поліцейського чиновника. 1887 року в м. Фастові місцевий пристав послідовно ухилявся від складання акту щодо відкриття випускником Білоцерківського реального училища, поляком-католиком М.І. Муравицьким школи, в якій близько 40 учнів вивчали російську мову, арифметику і Закон Божий. Пристав м. Махновки Бердичівського повіту намагався приховати факт існування в містечку двох польських шкіл. Інспектор народних училищ другого району Волинської губернії В. Малиновський отримав від керівництва Київського навчального округу догану (1887) за «недогляд по службі», що призвів до незаконного відкриття в м. Купелі Старокостянтинівського повіту чоловічого і жіночого пансіонів для дітей польської шляхти.

Жіночий пансіон було створено в будинку вдови місцевого лікаря В. Глассек, де перебувало сім дівчат-католичок і одна православна — донька поштмейстера М. Любара-Ковальова. Зусиллями дочки власниці будинку — М. Глассек, а також швейцарки Скупинської і австрійської підданої Гаут викладалися французька й німецька розмовні мови, російська грамота, гра на фортепіано, рукоділля й танці. У січні 1888 року цей заклад було закрито, а проти В. Глассек розпочато судове переслідування¹⁶.

Піклуванням про зміцнення православно-російської народності й протидією римсько-католицькій пропаганді інспектор Тарнавський пояснював свій опір перетворенню однокласного Городокського народного училища на двокласне (1888). На його думку, в другому класі цього закладу навчалися би виключно шляхтичі, оскільки більшість населення м. Городок складали католики¹⁷.

1906 року офіційно зареєстровано Польське товариство просвіти «Oświata» («Освят»), метою якого проголошувалося піднесення культури всіх верств польського населення переважно шляхом поширення освіти рідною мовою на теренах Києва і Київської губернії. Його просвітницька і благодійна діяльність мала спрямовуватися на відкриття бібліотек, музеїв, читалень, книжкових магазинів; організацію публічних лекцій, загальноосвітніх курсів, спектаклів, літературних і музичних вечорів, концертів, виставок; заснування стипендій, шкіл і притулків для дітей і дорослих; оголошення конкурсів і присудження нагород за найкращі літературні твори й наукові праці¹⁸. Членом товариства могла стати будь-яка повнолітня особа. Кошти цієї організації складалися з членських внесків, пожертв, прибутків від капіталу, видавничої справи, концертів, виставок, лекцій, театральних вистав. Товариство «Освят» звернулося до міністерства народної освіти із проханням про дозвіл на відкриття в Києві двох початкових училищ третього розряду з викладанням усіх предметів польською мовою, посилаючись при цьому на пункт VI іменного найвищого імператорського указу від 14 травня 1905 року щодо дозволу викладання литовської і польської мов у навчальних закладах західного краю з програмами початкових двокласних і міських училищ, а також у середніх навчальних закладах тих місцевостей, де більшість учнів склали поляки і литовці. Незважаючи на звернення правління товариства зі скаргою до Урядуючого Сенату, це клопотання було відхилене під приводом загрози «полонізації місцевого корінного населення, що шукає освіти»¹⁹.

Від 1906 року в с. Велика Чернявка Бердичівського повіту Київської губернії діяла таємна польська школа, де учні навчалися читанню за польськими азбуками й римсько-католицькими молитовниками, що були виявлені приставом при огляді приміщення²⁰.

Адміністративно-каральні органи Російської імперії спрямовували свою діяльність на тотальний контроль духовного життя поляків в усіх його виявах — передусім освітньому й мистецькому. Під цензурний тиск підпадала і польська музична література. 1906 року під час обшуку в помешканні М. Клепацької у с. Конотопи Заславського повіту Волинської губернії поліція виявила опубліковану у Варшаві без дозволу цензури збірку «Polskie pieśni narodowe» (1905), до якої входили молитви і пісні: «Boga-Rodzica Dziewica» (Pieśń Św. Wojelecha), «Boże coś Polskę» Alojzy Feliński, «Modlitwa do Królowej Polski», «Boże Ojczy!»», «Chorał: «Z dymem pożarów» Kownel Ujejski, «Kto ty jesteś?» (wiersz dla dzieci), «Cóżem winien?», «Jestem polskie dziecko», «Do ludu Polskiego», «Do Boga» St. Witwicki, «Mazurek Dąbrowskiego» Józef Wybicki, «Do Orła Białego», «Biały Sztandar» Wiktor Gomulicki, «Do ludu polskiego», «Pieśń do Pana Jezusa», «Dzień swobody» A. Żmienkowski, «Dziewczyna i Krakus», «Faciesja historyczna», «Głos Bartłomieja» J. Andrzejewski, «Krakowiak», «Z Przeszłości», «Krakowianka», «Krakusy», «Lubię śpiewać», «Z wiosny», «Do braci», «Polska powstająca»²¹. З-поміж творів, у яких поліція вбачала заклики до повстання поляків, становить інтерес «Modlitwa przed bitwą»:

Ojczy! ja wzywam Cię
 W koło mnie warszą piorunne działał grzmoty.
 Rażą mnie błysków szalone przeloty!
 Wojów zarządco: ja wzywam Cię!

Ojczy! Ty prowadź mię —
 Nie o bogactwa, o wolność to boje;
 Bronim spraw naszych, tu ramię grzmi Twoje,
 Śmierć, czy zwycięstwo, ja wielbię —
 Ojczy uwielbiam Cię!

Ojczy! zaslaniaj mię,
 Jeżeli grom śmierci mym oczom zabłyśnie
 I dla Ojczyzny krew z żył mych wytryśnie
 Tobie o Boże oddaję się,
 Ojczy błogosław mię! Amen²².

Цього ж року під час обшуку в гімназиста однієї з київських приватних гімназій В.А. Верзилова, що мешкав у будинку своєї матері на вул. Рибальській, 26, було знайдено ноти трьох пісень: «Z dymem pożarów» (słowa K. Ujejskiego, muzyka J. Nikorowicza), «Boże coś polskę!» (słowa A. Felińskiego, muzyka K. Kurpińskiego), «Jeszcze polska nie zginęła!» (słowa i muzyka J. Wybickiego)²³.

На тлі певної лібералізації громадсько-політичного життя Російської імперії, унаслідок революції 1905–1907 рр., відбувалося поживлення культурницької діяльності польської громади. 1907 року власниця приватної київської бібліотеки-читальні (вул. Фундуклеєвська, 26) О. Олецка отримала дозвіл на організацію публічної лекції, присвяченої розвитку польського музичного мистецтва XIX ст., професора Варшавської консерваторії С. Носковського²⁴. Останній був також запрошений прочитати лекцію «Сутність творів Ф. Шопена» у приміщенні Польського гімнастичного товариства м. Києва по вул. Лютеранській, 32. Київський, подільський і волинський генерал-губернатор дозволив киянину, доктору медицини М.Г. Пеньковському провести польською мовою просвітницькі бесіди в залах клубу «Огниво», Польського гімнастичного товариства і бібліотеки-читальні О. Олецкої. Київський польський жіночий гурток отримав змогу організувати в приміщенні клубу «Огниво» читання реферату польською мовою на тему «Кооперативний рух і значення його для народного добробуту», а в залі бібліотеки О. Олецкої — презентувати доповідь «Дитячі малюнки»; водночас випускнику юридичного факультету Київського університету Т.-І. Загурському дозволили представити реферат, присвячений польському поету, драматургу й художнику С. Висп'янському, а жителю Варшави Д. Шаржинському — прочитати польською мовою публічну лекцію «А. Міцкевич і його «Ода до молодості». Київське польське товариство любителів мистецтва здобуло можливість поставити низку спектаклів у приміщенні театру О.М. Крамського й клубу «Огниво»; правління Уманського Римсько-католицького благодійного товариства — організувати аматорську виставу в м. Умані; антрепренер «Малого Театру» в м. Києві — улаштувати гастрольні польсько-мовні спектаклі. Антрепренеру Київського міського театру С.В. Брикіну надали дозвіл на виконання польською мовою партії Кармен пані Чаплінською та партії Хозе — паном Філіппі-Міжуга у виставі на користь Товариства швидкої медичної допомоги м. Києва.

Здійснити постановки спектаклів польською мовою (1908) було дозволено Уманському римсько-католицькому благодійному товариству, Київському польському товариству любителів мистецтв, Білоцерківському відділенню Київського польського просвітницького товариства «Освята». За клопотанням настоятеля Звенигородського римсько-католицького костелу генерал-губернатор санкціонував проведення польською мовою благодійного літературного вечора на користь нужденних учнів місцевого комерційного училища. Також було надано дозволи на виконання польських пісень у Києві артисткою М. Богущою; постановку спектаклів у Здолбуново на користь місцевого комітету з будівництва римсько-католицької каплиці; проведення в Київській губернії гумористичних вecho-

рів актором Познанського театру Л. Яновським; організацію диригентом польського селянського оркестру К. Намисловським концертів у Києві; постановку Польським товариством любителів мистецтва м. Києва аматорських спектаклів при Погребищенському цукровому заводі Бердичівського повіту.

Практикувалося і поєднання української та польської мов у театральних виставах. Влітку 1907 року керуючий Узинським цукровим заводом Васильківського повіту Київської губернії ініціював організацію любительського українсько-польського спектаклю, грошовий збір з якого призначався для голодуючих, а у вересні — постановку вистави на користь місцевого двокласного сільського училища. Австрійському підданому С.А. Новицькому вдалося отримати дозвіл на театральні постановки в межах Київської губернії українською та польською мовами²⁵.

Утім, траплялися випадки, коли київський, подільський і волинський генерал-губернатор відмовляв полякам у проведенні культурних заходів. 1907 клопотання австрійського підданого, артиста «краківських театрів» І. Хоронжого щодо організації гумористичних вечорів було відхилене під приводом неможливості забезпечення належного контролю за їх змістом через незнання співробітниками поліції польської мови²⁶.

За фінансової підтримки дружини поміщика с. Паневець А. Старжинської при Римсько-католицькому благодійному товаристві м. Кам'яця-Подільського (1907) було створено притулок, в якому діти віком від 3 до 12 років римсько-католицького віросповідання (з міста й навколишніх сіл) отримували гарячі обіди та здобували початкову освіту²⁷. Він розташовувався по вул. Хрестовій у чотирьохкімнатному приміщенні. Мовою спілкування була польська. Закон Божий, російську мову й арифметику викладала французька піддана Е.О. Лятті. Рукоділля дітей навчала випускниця Кам'янецької Маріїнської жіночої гімназії Ф.Л. Вилежинська, а церковному співу — К.О. Ольховський. Вихованці, які постійно проживали в притулку, перебували під наглядом А.А. Згерської. Особливе місце у навчальному процесі відводилося польській грамоті.

На початку 1908 року в м. Зятківцях Гайсинського повіту Подільської губернії граф С. Холоневський створив у одному з флігелів власного маєтку школу для дітей своїх службовців. Під керівництвом запрошеної із Варшави вчительки С. Орбачевської учні студіювали польську мову й Закон Божий²⁸.

Загальне уявлення щодо середньостатистичної таємної польської школи дозволяють скласти відомості про навчальний заклад, відкритий ксьондзом Беліловської парафії в с. Юзвині Бердичівського повіту Київської губернії восени 1908 року. Розміщувалася вона в будинку місцевого селянина: у кімнаті завдовжки і завширшки відповідно по 6 арш.,

заввишки 21/2 арш., з трьома вікнами, земляною підлогою і піччю. Навчальне приладдя складалося з грифельної дошки, 8 польських азбук, польської хрестоматії, збірника арифметичних задач, посібника із Закону Божого тощо. Навчалися в ній 9 учнів: Камінська Людвика Людвиківна, Пьонтковська Анна Павлівна, Камінський Едуард Лук'янов, Блажиевський Климентій Адамів, Блажиевський Семен Семенів, Боярський Людвик Владиславів, Блажиевський Мартин Адамів, Блажиевський Тимофій Казимірів. Учителем цієї школи був селянин Липовецького повіту Київської губернії римо-католик 37 років Ф.Я. Требільський²⁹.

У грудні 1908 року селянами-католиками с. Богудзенки Бердичівського повіту була відкрита польська школа, де навчалися 14 хлопчиків і 3 дівчинки віком від 10 до 14 років.

Римсько-католицьке товариство м. Звенигородки створило 1908 року притулок для сиріт і бідних батьків. У ньому виховувалося 13 хлопчиків і 5 дівчаток віком від 8 до 15 років, яких голова товариства, настоятель звенигородського костелу ксьондз А.І. Попель навчав Закону Божому, а дворянка К.І. Киїхович — польській грамоті. Оскільки викладання відбувалося без відповідного дозволу, Попель був притягнутий до відповідальності.

Невід'ємною складовою переслідування засновників польських навчальних закладів були анонімні доноси. 1909 року до міністерства народної освіти надійшов лист за підписом «Русский», в якому не лише повідомлялося про існування в м. Рівне безкоштовної польської школи, а й давалися поради на кшталт: «Щоби накрити цю школу зненацька, слід оточити будинок колом і ввійти не з парадного ганку, а з чорного, оскільки в іншому випадку біля парадного входу будуть заговорювати зуби, а з чорного, в цей час, випускати учнів і виносити класні столи, надаючи квартирі вигляду приватної, такі випадки вже траплялися»³⁰. Того ж року було викрито польські школи в с. Ледянці Заславського повіту, с. Пальче Дубенського повіту та с. Малих Зозулинцях Старокостянтинівського повіту Волинської губернії. З учительки, міщанки м. Варшави В. Чугалінської, взяли підписку про припинення педагогічної діяльності. Новоград-волинський справник розкрив діяльність створеного поміщиком Я.Ф. Дунін-Карвицьким в лісовій місцевості поблизу с. Буртин дитячого притулку, де викладання здійснювалося польською і російською мовами. На пристава другого стану Ковельського повіту було покладене завдання підготувати матеріали для суду щодо шкіл (із викладанням історії, катехізису, релігійних співів), створених у с. Ворокомлі і с. Майдані на кошти настоятеля Камінь-Каширського костелу ксьондза Я. Мацейського. Таємну школу було виявлено в с. Саввинцях Кам'янецького повіту Подільської губернії. Селянин А. Себастьянов

відкрив у своєму будинку в м. Фрамполі на Поділлі школу, при обшуку якої знайдено 39 книг польською мовою, 12 польських букварів, 8 зошитів, 13 грифельних дощок і розклад уроків³¹. У м. Кам'янці міщанка Ф. Матковська створила у своїй квартирі школу, яку відвідували учні-католики віком 9–13 років. Отримавши від ксьондза Межирівського костелу Ц. Малиновського письмовий дозвіл навчати дітей молитов, селянин Кам'янецького повіту Ф. Дидора розпочав викладання у польській школі с. Мальчівців Літинського повіту Подільської губернії. У межах Ямпільського повіту місцева землевласниця Ярошинська заснувала в с. Куні початковий навчальний заклад для селян-католиків 8–12 років, які навчалися Закону Божому польською мовою й рукоділлю; таємні школи існували також у с. Моївці та с. Зятківці. На Волині у Волочиському римсько-католицькому костелі діяла школа, в якій російську й польську мови викладала вчителька з м. Варшави Я.-П. Бурба. Зусиллями уманського повітового очільника поліції була закрита таємна школа при цукровому заводі с. Погорілої, де варшавський міщанин Л. Витковський навчав дітей віком від 7 до 14 років.

В Умані приватною викладацькою діяльністю займалася М. Курманович, яка облаштувала під навчальні кімнати приватний будинок по вулиці Торговій, де поліцією було виявлено картини із зображенням сюжетів із Старого і Нового Заповітів, ікону Божої Матері й розп'яття Спасителя, шафу з книжками та зошитами польською й російською мовами, таблиці для читання, географічні карти, малюнок людського скелету, чорнильніці тощо. На допиті Курманович зазначила, що має звання домашньої вчительки і переїхала з Києва до Умані передусім задля виховання дітей свого брата (розбитого паралічем). З дозволу директора Уманського комерційного училища вона відкрила «учнівську квартиру» для 15 дітей, яких готувала до вступу в училище та гімназію. Винною у створенні таємної школи Курманович себе не визнала й попросила повернути вилучені в неї книги.

Відхрестився від створення польської школи для католиків і православних (с. Волиця Сквирського повіту Київської губернії) настоятель Івницького костела Гурський, який визнав лише факт навчання спільно з викладачем Ф. Щигельським дітей-католиків катехізису й підготовки до першої сповіді та причастя. Не знайшлося достатньо доказів і щодо діяльності таємної школи в с. Великих Єрчиках того ж повіту. Натомість прокурору київського окружного суду було передано документи щодо заснованої 1907 року в економії Подгурського в с. Липки католицької школи, де під безпосереднім наглядом ксьондза м. Ходоркова викладали доньки згаданого поміщика. У ній поряд з католиками навчалися православні: брати Гаєвські; Олена, Григорій і Антоніна Комнацькі; Андрій

Балюк; Василь Сорочинський; Ксенія Сергійчукова; Феодосія Гончарова; Євдокія Ковбасюкова; Марія, Анна й Олександр Міцкевичі та ін.

Завідувачу Липківського земського училища І. Матійцу, який не перешкоджав своїм учням відвідувати польську школу і приховував це від начальства, винесли сувору догану за «недбале ставлення до виховання в російських дітях морально-релігійного й національного почуття» та пригрозили звільненням у разі повторення подібних «провин»³². Православні учні були і серед вихованців польської школи урочища Дубова Радомиського повіту Київської губернії. У с. Велика Радзивілівка Бердичівського повіту місцевий пристав викрив таємну школу, де близько 30 учнів навчалися польському читанню й письму, арифметики, російському читанню, вивчали римсько-католицький катехізис. Директор народних училищ Київської губернії порушив питання щодо поліцейського розслідування діяльності польського початкового навчального закладу на хуторі Миколаївці поблизу с. Хмільни Київського повіту. У с. Замірах Радомиського повіту поліція закрила таємну польську школу, засновану міщанином м. Томашова Петроковської губернії С. Османським. На теренах Сквирського повіту римсько-католицькі школи було виявлено в с. Рогізній та с. Володарці — у будинку М. Дроздовського, який, одружившись на польці, перейшов із православ'я в католицизм. До створення таємних польських навчальних закладів долучалася і єврейська громада, наприклад, у м. Липовці Київської губернії єврей Ягубський надав свій будинок для школи, в якій міщанка м. Умані М. Височанська навчала грамоті дітей 8–14 років римсько-католицького віросповідання.

Розголосу в київській пресі набула інформація щодо перешкоджання поліцією зібранню на квартирі доктора Петкевича запрошених на обід гостей, для яких член Краківської Академії наук В.Ф. Лютославський у популярній формі роз'яснював зміст своїх лекцій з філософії, викладених напередодні в клубі «Огниво»³³.

Восени 1910 року в с. Узині Васильківського повіту Київської губернії у будинку слюсаря місцевого цукрового заводу І.В. Щепанського була створена таємна польська школа, де вчителювала М.М. Тейшерська, що приїхала на Київщину з м. Вільно³⁴. У грудні того ж року на запрошення селянина-католика К.Я. Піонтковського до с. Войтівців Бердичівського повіту прибула міщанка м. Вільно О.О. Зданович, яка і розпочала в його будинку навчання дітей польської грамоти.

У с. Ольховці Звенигородського повіту директор цукрового заводу ініціював організацію занять з польської мови при місцевому двокласному училищі, внаслідок чого вчителька Ю. Бродовська, яка не донесла про цей факт начальству, була звільнена зі служби. При будинку органіста римсько-католицького костелу м. Ракитного Васильківського

повіту діяла школа, в якій випускниця Білоцерківської жіночої гімназії міщанка М. Малішевська навчала дівчаток шиттю та спільно з селянкою С. Вінарською викладала Закон Божий за катехізисом польською мовою, а органіст — дворянин Л. Глембоцький — навчав співам молитов і готував хлопчиків до прислуговування в костелі на урочистих богослужіннях.

На Поділлі в с. Завадинцях Кам'янецького повіту поліція виявила католицьку школу грамоти, що діяла в будинку місцевого землевласника К. Пуласького. Водночас у м. Ямполі була викрита школа, створена за кошти поміщика с. Косоуц Сорокського повіту Бессарабської губернії Михаловського й дворянина Б. Домбровського. У ній учителька М. Біндер під прикриттям ремісничої школи навчала дітей від 9 до 14 років читати й писати польською мовою, а ксьондз ямпольського костелу Каспржиковський викладав Закон Божий³⁵.

22 лютого 1911 року київський, подільський і волинський генерал-губернатор, генерал-ад'ютант Ф.Ф. Трепов видав постанову щодо заборони таємного навчання в Південно-Західному краї. Згідно з нею заборонялося: надавати приміщення для навчання дітей чи дорослих без відповідного дозволу; займатися педагогічною діяльністю, не маючи свідоцтв; сприяти таємному навчанню шляхом фінансової підтримки чи особистої праці; схиляти інших до недозволеного навчання чи бути присутнім при ньому. За порушення цієї постанови застосовувався в адміністративному порядку штраф розміром у 500 руб. та арешт до трьох місяців³⁶.

1911 року були закриті таємні польські школи у с. Острові та с. Берковці Радомисльського повіту Київської губернії. Цього ж року прокурор окружного суду отримав матеріали справи щодо функціонування при Київському римсько-католицькому благодійному товаристві дитячого притулку на розі вулиць Предславінської і Поліцейської, де було виявлено костел-каплицю з усім приладдям для богослужінь і школу для навчання Закону Божому й грамоті.

У лютому директор народних училищ Подільської губернії доповів попечителю Київського навчального округу про існування в м. Іванківцях Ушицького повіту, за підтримки місцевого ксьондза Рачковського, таємної школи, де близько 6 дітей навчалися молитов і читанню польською мовою.

Подільський губернатор отримав 1911 року відомості щодо діяльності в с. Лошківцях Кам'янецького повіту таємної польської школи, в якій навчалася 10 дітей віком від 8 до 12 років. Поліцією Радомисльського повіту була закрита польська школа в с. Федорівці, де селянин Т.С. Батовський навчав 17 хлопчиків римсько-католицького віросповідання.

У жовтні ц.р. директор народних училищ Київської губернії повідомляв про існування в м. Махновці Бердичівського повіту школи, в якій нараховувалося 15 учнів-поляків.

1913 року в с. Гречани Проскурівського повіту Подільської губернії в одній із селянських хат була виявлена створена за сприяння місцевого ксьондза Носалевського таємна польська школа, а її засновник притягнений поліцією до відповідальності³⁷.

На тлі загострення міжнародних відносин напередодні Першої світової війни посилювався нагляд за політичними настроями польського населення, на адресу якого лунали звинувачення в готовності перейти на бік Австро-Угорщини в разі розв'язання збройного конфлікту. У документах київського охоронного відділення збереглася інформація про конспіративний з'їзд у Кракові поляків-підданих Російської імперії (березень 1909 р.), які звернулися до австрійського імператора Франца-Йосифа I з укладеною французькою й польською мовами петицією про сприяння в підготовці повстання та запропонували свою допомогу на випадок війни проти Росії: «Невдачі, що спіткали польський народ у 1831 і 1863 роках у боротьбі за незалежність, привели обережну частину польського населення до усвідомлення неможливості боротися самостійно через відсутність військово-освічених керівників і однакового озброєння... Польське суспільство, що залюбки служить нині цілям Австрійського уряду, уповноважило нас, представників найдавніших польських родів, які зібралися в Кракові, піднести до престолу Вашої Величності готовність розумної частини польського населення вірно служити Австрійському уряду і з оголошенням війни виставити загони організованих повстанців, а також надати сприяння грошовими внесками до державного фонду»³⁸. Натомість представники польської громади просили у Франца-Йосифа I відрядити військових, здатних забезпечити керівництво повстанням; надати зброю і боеприпаси; у разі перемоги повстання дарувати «пригнобленому народу в межах могутньої Австрійської імперії певної можливої самостійності».

Напередодні I Польського національного конгресу (м. Вашингтон, 1910 р.) міністерство внутрішніх справ направило начальникам санкт-петербурзького, віленського й київського районних охоронних відділень, губернських жандармських управлінь Привіслянського краю, Київського й Віленського району та до всіх прикордонних пунктів секретний циркуляр щодо оперативного надання інформації про осіб, які виїжджають за кордон задля участі в конгресі, та здійснення при їх поверненні ретельного огляду із вилученням будь-яких матеріалів стосовно нього. Цілі цього форуму полягали в обговоренні політичного, економічного, культурного становища поляків «у Польщі та в еміграції»; ознайомленні з розвитком польської політичної думки; з'ясуванні основних потреб поль-

ського національного життя; виробленні директиви польському народу в його боротьбі за національну самобутність. Польська преса поширювала інформацію про запрошення на конгрес, поряд із поляками, також литовських і українських організацій³⁹. Для участі у ньому в травні 1910 року до Вашингтона вирушив землевласник с. В. Чернишевки Овруцького повіту Волинської губернії Ф.С. Ейсмонт. У серпні на конгрес виїхали ксьондз Маньковський із м. Кам'янець-Подільського та ксьондз Пославський із м. Зіньківець Кам'янецького повіту, маршрут їхньої подорожі мав пролягати Львовом і Краковом⁴⁰. Тавро «політично неблагонадійних» було накладене на осіб, що напередодні від'їзду на конгрес гостювали в Маньковського й Пославського: ректора Луцько-Житомирської семінарії Й. Мурашка⁴¹, законовчителя Житомирської чоловічої гімназії А. Федуківича, настоятеля Проскурівського костелу К. Носалевського. Питання виявлення і розшуку осіб, що брали участь у I Польському національному конгресі у м. Вашингтоні, посідало важливе місце в листуванні південно-західного районного охоронного відділення з полтавським, київським, волинським та іншими губерньськими жандармськими управліннями⁴².

З огляду на загострення російсько-австрійських відносин, 1912 року київський, подільський і волинський генерал-губернатор відмовив Бердичівському римсько-католицькому благодійному товариству в наданні дозволу на організацію публічних лекцій професора Краківського університету Л. Брунера на теми «Як ми розуміємо природу» та «Участь поляків у всесвітній науці»⁴³. Цього ж року в.о. київського губернатора дозволив Київському польському товариству любителів мистецтва, створеному з метою «розвитку серед польського населення міста Києва і Київської губернії культу мистецтв»⁴⁴, організувати в клубі «Огниво» публічну лекцію артиста І. Котарбинського «Про польського письменника Крашевського»⁴⁵.

Від 1912 року при Київському польському громадському зібранні «Огниво», розташованому по вулиці Хрещатик, 1, діяла постійна польська трупа, на утримання якої виділялося до 2000 руб. щомісяця. Центральний клуб «Огниво», членом якого могла стати будь-яка особа без різниці соціального походження й національності, перебував у Львові, а його філіальні відділення засновувалися в різних містах Російської імперії — Києві, Умані, Одесі, де польською громадою організовувалися культурно-просвітницькі заходи — театральні вистави, лекції, читання, науково-популярні доповіді тощо. У рапортах начальника Київського охоронного відділення із грифом «цілком таємно» театральномистецька діяльність польської громади характеризувалася як засіб пропаганди ідеї відновлення Польської держави та формування протестних настроїв у місцевого населення. Сильний емоційно-психологічний вплив на київ-

ського глядача справила вистава «Віфлеєм», яка супроводжувалася «сльозами, істеричними риданнями, розмовами в антрактах, хвилюванням при звуках повстанської молитви»⁴⁶. Багато-хто з місцевих поляків відвідав усі чотири постановки «Віфлеєма», що відбулися в Києві з шаленим успіхом. Причиною заборони п'єси став її політичний підтекст, змалювання історичної долі польського народу крізь призму національної політики Росії, Німеччини, Австрії, коли, приміром, в образі Олександра II поставав жорстокий тиран, а Франца-Йосифа I — захисник поляків.

Київське польське товариство любителів мистецтва отримало змогу організувати з серпня 1913 по травень 1914 року в приміщенні клубу «Огниво» польськомовні драматичні спектаклі лише за умови попереднього ознайомлення поліцеймейстера з кожною п'єсою; вилучення з репертуару творів, що пропагують ідею відновлення Польщі; присутності на кожній виставі співробітника зі знанням польської мови⁴⁷.

Нагляд адміністративно-каральних органів за настроями польського населення було посилено у зв'язку із 50-ю річницею Польського повстання 1863–1864 рр. З цієї нагоди 9 лютого 1913 року в Житомирі від імені Римсько-католицького благодійного товариства організували багатолюдний бал, учасники якого, підвівшись із піднятими бокалами шампанського, мовчки вшанували пам'ять загиблих повстанців⁴⁸.

Загалом аналіз змісту документів канцелярії попечителя Київського навчального округу, київського, подільського і волинського генерал-губернатора, київського охоронного відділення, київського губернського жандармського управління та ін. дозволяє дійти висновку, що всупереч репресивно-каральній політиці міністерства внутрішніх справ, відомства православного сповідання, міністерства народної освіти поширення таємних польських шкіл та культурно-просвітницьких організацій тривало впродовж другої половини ХІХ ст. і не припинилося на початку ХХ ст., включаючи до орбіти свого впливу не лише католиків, а й православних і перетворюючись на об'єкт звинувачень у боротьбі за умови населення Київської, Подільської і Волинської губерній з метою піднесення «шовіністичної пропаганди», спрямованої на відродження польської державності. Реконструкція справжніх масштабів і специфіки розвитку польського шкільництва ускладнюється через його підпільний характер, що певною мірою звужує репрезентативність джерельної бази, представлені насамперед діловодною документацією (протоколами, звітами, листуванням) і судово-слідчими матеріалами. Утім, визнаючи «великі труднощі», пов'язані з викриттям і придушенням таємної культурно-освітньої діяльності поляків, представники російських органів влади мусили констатувати, що це «страшне зло» пустило глибоке коріння. У залученні позбавленого права на освіту рідною мовою православного українського

населення до заснованих під патронатом католицької церкви польських шкіл адміністративно-каральні інституції Російської імперії убачали найбільшу небезпеку, на боротьбу з якою спрямовували особливі зусилля, керуючись вічним принципом: «Divide et impera!» Настрої місцевого польського й українського населення керівництво київського губернського жандармського управління 1910 року характеризувало наступним чином: «Непорозуміння між поляками й українофілами майже немає, вони однаково щиро ненавидять Росію в особі пануючого племені, прагнучи до відділення від неї»⁴⁹. Водночас піднесення польського культурницького руху, діяльність клубу «Огниво» та просвітницького товариства «Освята», й особливо наслідування польського досвіду українцями, кваліфікувалося як загроза російській державності. Ідеї українсько-польського єднання в боротьбі за вільний національно-культурний розвиток, відображені зокрема в діяльності Кирило-Мефодіївського товариства, впродовж другої половини ХІХ — початку ХХ ст. зберегли своє значення як інструмент самозбереження і поляків, і українців в умовах наступу русифікаторської політики царського уряду.

¹ Див., напр.: *Бовуа Д.* Шляхта, кріпак і ревізор. Польська шляхта між царизмом та українськими масами. — К., 1996; *Надольська В.В.* Національні меншини на Волині (середина ХІХ — початок ХХ ст.): Дис. ... к.і.н. — Луцьк, 1996; *Лісевич І.Т.* Родом з України... (польська національна меншина і культурне життя на Наддніпрянській Україні у другій половині ХІХ — на початку ХХ ст.). — К., 1995; *Лісевич І.Т.* Духовно спрагли (духовне життя польської національної меншини на Наддніпрянській Україні в 1864–1917 рр.). — К., 1997; *Палієнко В.І.* Місця історичного розселення польської людності в Україні в кінці ХІХ–ХХ ст.. — Київ, 1998; *Громакова Н.Ю.* Суспільний рух польської шляхти Правобережної України в 1795–1830-х роках: Автореф. дис. ... к.і.н. — Дніпропетровськ, 2002; *Литвин В.* Тисяча років сусідства і взаємодії. — К., 2002; *Штан Г.В.* Польський національний рух у Російській імперії (1905–1914 рр.): Автореф. дис. ... к.і.н. — Харків, 2009; *Сейко Н.А.* Польське шкільництво на Волині–Житомирщині у ХІХ — першій половині ХХ ст. — Житомир, 2002; *Буравський О.* Поляки Волині у другій половині ХІХ — на початку ХХ ст. — Житомир, 2004; *Щербак Н.* Національне питання в політиці царизму у Правобережній Україні (кінець ХVІІІ — початок ХХ століття). — К., 2005; *Бовуа Д.* Російська влада і польська шляхта в Україні 1793–1830 рр. — Льв., 2007; *Калакура О.* Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ ст.. — К., 2007; *Бовуа Д.* Гордиев узел Российской империи: власть, шляхта и народ на Правобережной Украине (1793–1914). — М., 2011; *Гладченко Т.Б.* Польське студентство в культурному і суспільно-політичному житті Правобережної України (1793–1833 рр.): Автореф. дис. ... к.і.н. — Черкаси, 2011; *Русаків Ю.К.* Російська політика щодо польської шляхти на Правобережній Україні в 1793–1830 роках. — К., 2012; *Україна і Польща: історичне сусідство.* — Вінниця, 2012.

² Центральний державний історичний архів України, м. Київ (далі — ЦДІАК України). — Ф. 442. — Оп. 544. — Спр. 173. — Арк. 26(зв.)–27.

- ³ ЦДІАК України. — Ф. 442. — Оп. 625. — Спр. 416. — Арк. 4.
- ⁴ Там само. — Оп. 528. — Спр. 348. — Арк. 4–11(зв.).
- ⁵ Там само. — Ф. 294. — Оп. 1. — Спр. 4-А. — Арк. 89.
- ⁶ Там само. — Ф. 274. — Оп. 1. — Спр. 482. — Арк. 1(зв.).
- ⁷ Там само. — Арк. 2(зв.).
- ⁸ Там само. — Ф. 2042. — Оп. 1. — Спр. 91. — Арк. 1–1(зв.).
- ⁹ Там само. — Ф. 442. — Оп. 828. — Спр. 20. — Арк. 1–8(зв.).
- ¹⁰ Там само. — Ф. 707. — Оп. 296. — Спр. 127. — Арк. 49–49(зв.).
- ¹¹ Там само. — Спр. 144. — Арк. 5–5(зв.).
- ¹² Там само. — Спр. 127а. — Арк. 79(зв.).
- ¹³ Там само. — Арк. 80.
- ¹⁴ Там само. — Спр. 127. — Арк. 1–2.
- ¹⁵ Там само. — Арк. 21.
- ¹⁶ Там само. — Арк. 91.
- ¹⁷ Там само. — Спр. 127а. — Арк. 2–2(зв.).
- ¹⁸ Statut Polskiego Towarzystwa «Oświata». — Kijów, 1906. — S. 3.
- ¹⁹ ЦДІАК України. — Ф. 707. — Оп. 279. — Спр. 130. — Арк. 33.
- ²⁰ Там само. — Оп. 229. — Спр. 112. — Арк. 18.
- ²¹ Там само. — Ф. 442. — Оп. 856. — Спр. 107. — Арк. 1–26.
- ²² Polskie pieśni narodowe. — Warszawa, 1905. — S. 46.
- ²³ ЦДІАК України. — Ф. 275. — Оп. 1. — Спр. 214. — Арк. 3–19.
- ²⁴ Там само. — Ф. 442. — Оп. 857. — Спр. 2. — Арк. 183–184.
- ²⁵ Там само. — Арк. 83.
- ²⁶ Там само. — Арк. 123–123(зв.).
- ²⁷ Там само. — Ф. 707. — Оп. 229. — Спр. 112. — Арк. 35.
- ²⁸ Там само. — Арк. 74.
- ²⁹ Там само. — Арк. 5–5(зв.).
- ³⁰ Там само. — Спр. 145. — Арк. 2(зв.)–3.
- ³¹ Там само. — Арк. 22.
- ³² Там само. — Арк. 60(зв.).
- ³³ Там само. — Ф. 442. — Оп. 639. — Спр. 204. — Арк. 3–3(зв.).
- ³⁴ Там само. — Ф. 707. — Оп. 229. — Спр. 145. — Арк. 58.
- ³⁵ Там само. — Спр. 165. — Арк. 5–5(зв.).
- ³⁶ Там само. — Арк. 23в.
- ³⁷ Там само. — Спр. 239. — Арк. 1.
- ³⁸ Там само. — Ф. 275. — Оп. 1. — Спр. 2189. — Арк. 11–11(зв.).
- ³⁹ Там само. — Ф. 442. — Оп. 860. — Спр. 78. — Арк. 1.
- ⁴⁰ Там само. — Ф. 275. — Оп. 1. — Спр. 2189. — Арк. 30.
- ⁴¹ Там само. — Ф. 442. — Оп. 860. — Спр. 111. — Арк. 11.
- ⁴² Там само. — Ф. 276. — Оп. 1. — Спр. 250. — Арк. 1–8.
- ⁴³ Там само. — Ф. 442. — Оп. 862. — Спр. 179. — Арк. 2–5.
- ⁴⁴ Ustawa Kijowskiego Polskiego Towarzystwa Miłośników Sztuki. — Kijów, 1907. — S. 3.

⁴⁵ ЦДІАК України. — Ф. 274. — Оп. 4. — Спр. 241. — Арк. 157.

⁴⁶ Там само. — Спр. 206. — Арк. 4(зв.).

⁴⁷ Там само. — Спр. 205. — Арк. 33–33(зв.).

⁴⁸ Там само. — Ф. 276. — Оп. 1. — Спр. 470. — Арк. 64.

⁴⁹ Там само. — Ф. 275. — Оп. 1. — Спр. 2198. — Арк. 9(зв.).

В статье на основе документальных материалов Центрального государственного исторического архива Украины города Киева освещено значение просветительской деятельности польской общины на украинских землях (Киевского, Подольского и Волынского генерал-губернаторства) на протяжении последней трети XIX — начала XX в. Особое внимание уделено истории польских школ.

Ключевые слова: *Польша, поляки, католическая церковь, костёл, культура, образование, традиции, национальная идентичность, Российская империя.*

On the basis of documents of Central state historical archiv of Ukraine (Kyiv) this article deals with the significance of Polish community educational activities in the Ukrainian lands (Kyiv, Podillya and Volyn governorate-general) from the last third of the nineteenth to the early twentieth century. Special attention is paid to Polish schools history.

Keywords: *Poland, Poles, Roman Catholic Church, culture, education, traditions, national identity, Russian Empire.*